

PAPER DETAILS

TITLE: ABAY'IN KARA SÖZLERİNDE EGİTİM ve BİLİM

AUTHORS: B Tümen SOMUNCUOĞLU

PAGES: 27-47

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2385140>

Atıf / Citation

SOMUNCUOĞLU, B. T. (2022). "Abay'ın Kara Sözlerinde Eğitim ve Bilim", *Gazi Türkiyat*, 30: 27-47.

Geliş / Submitted

19.04.2022

Kabul / Accepted

28.04.2022

DOI

10.34189/gtd.30.003

ABAY'IN KARA SÖZLERİNDE EĞİTİM VE BİLİM

Education and Science in Abai's the Book of Words

B. Tümen SOMUNCUOĞLU*

Öz

İbrahim (Abay) Kunanbayev (Kunanbayoğlu), (1845-1904) , bugünkü Kazakistan'ın doğusunda yaşamış Kazak düşünür, yazar, şair, besteci, eğitimci, yönetici ve çevirmendir. Abay, Kazaklara, tüm Türk Dünyası'na ve insanlığa büyük bir edebi miras bırakmıştır. Onun eserleri Çarlık Rusyası'nın son döneminden itibaren tanınmış ve yüzlerce çalışmaya konu olmuştur. Çarlık Rusyası tarafından sömürgecilik siyasetiyle yönetilen bir ülkede doğan Abay hem yaşadığı çevreyi, hem 19. yüzyıl Rusya'sını çok iyi bir şekilde gözlemlemiştir. Abay, o dönem Kazak toplumunun içinde bulunduğu bunalımı eserlerinde ele almış, fikir ve çözüm üretmeye çalışmıştır. O, aynı zamanda Kazak toplumunu eleştirmekten de geri durmamıştır. Abay'ın aydın olarak yetişmesi, eğitimi ve dünya görüşü farklı çalışmalarda ele alınmıştır. Bu makale ise, Abay'ın fikirlerinin daha iyi anlaşılması amacıyla Kara Sözler olarak bilinen nesir türündeki eserinde yer alan eğitime ve bilime dair görüşlerini incelemektedir. 1883 sonrasında bütün Rusya Türklerini etkileyen Cedit hareketinden Abay'ın haberdar olması kuvvetle muhtemeldir. Abay'ın sözlerinde İsmail Gaspıralı ile organik bir bağlantı kurulabilecek deliller olmasa da, onun pek çok fikri Cedit hareketi ve Gaspıralı'nın idealleri ile örtüşmektedir. Abay'ın eğitim ve bilim ile ilgili geleneksel uygulamalara yönelttiği eleştiriler tespit edilmiş ve onun hangi konularda yenileşme taraftarı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Abay'ın fikirleri döneminin tarihî olayları bağlamında analiz edilmiştir

Anahtar Kelimeler: Abay, Eğitim, İlim, Yenileşme, Ceditçilik, Türkistan

Abstract

Abai Qunanbaiuly (1845-1904) was a Kazakh intellectual, writer, poet, composer, educator, administrator, and translator who lived in the eastern part of present-day Kazakhstan. Abai left behind a great literary legacy to Kazakhs, all Turkic World, and humanity. His works have been popular since the last decades of Tsarist Russia and have been analyzed in hundreds of works. Having been born in a country under the colonial administration of Tsarist Russia, Abai perfectly observed his environment, and the 19th century Russia. In his works Abai addressed turmoil in Kazakh society of his time and strove to express his opinions and present some solutions. At the same time, Abai did not hesitate to criticize Kazakh society. Abai's formation as an intellectual, his education and worldviews have been examined in different works. In order to better grasp Abai's ideas, this article scrutinizes Abai's ideas regarding education and science in his work written in

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE. bekir.somuncuoglu@hbv.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5686-9723

prose and known as The Book of Words. It is highly possible that Abai was aware of Jadid movement that influenced all Turks of Tsarist Russia after 1883. Even if in Abai's Words there are no proofs of organic relations with Ismail Gaspyraly, his many ideas are congruent with Jadid movement and Gaspyraly's ideals. This article determines Abai's criticisms of traditional practices related to education and science and tries to find out his approach to reforms. Abai's ideas have been analyzed in the context of historical events of his time.

Keywords: Abai, Education, Science, Modernization, Jadidism, Turkestan

GİRİŞ

SSCB'nin 1991'de yıkılmasının ardından Abay üzerine yapılan akademik çalışmalar Kazakistan'da olduğu gibi Türkiye'de de artmıştır.¹ Özellikle son yıllarda Abay'ın doğumunun 170. ve 175. yıllarında özel etkinlikler ve yayınlar yapılmıştır. Buradan hareketle Abay'ın eğitim ve bilim hakkındaki görüşleri pek çok çalışmada incelenmiştir. Bu makaleyle hedeflenen ise Abay'ın *Kara Sözler* adlı eserindeki eğitimle ilgili sözlerinin yanı sıra geliştirdiği eğitim anlayışına daha geniş bir açıdan yaklaşmak ve bakmak gerektiği düşüncesini yerleştirmek şeklinde belirlemiştir. Söz konusu bu hedef, Abay'ın bilim, ilim ve öğrenme ile ilgili görüşlerini daha net şekilde değerlendirmek gerekliliğini zaruri kılmıştır. Zira Abay'daki öğrenme kavramı sadece okul veya öğretmen-öğrenci ilişkisiyle ilgili değildir. O dönemdeki Kazak toplumunun yaygın eğitimdeki genel görünümünün pek de parlak olmadığı göz önüne alındığında bazı hususların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda Kazak toplumunda geleneksel kültürü ve bilgiyi nakletme yöntemlerinin yerleşik toplumlara göre daha çok sözlü kültür ve okul dışı öğrenme alanlarını kapsadığı anlaşılmaktadır. Aslına bakılırsa bu durum, Abay'daki "öğrenme" kavramının neden dar manada olmadığını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra Abay, ısrarla okuldaki eğitimi savunmuş ve şairleri, şarkıları ve nasihatleriyle de temel problem olarak gördüğü cahilliğe karşı toplumu uyarmaya ve uyandırmaya çalışmıştır.

ABAY'IN HAYATI (1845-1904)

Abay, 1845'te Semipalatinsk oblastının Şıngıs dağının Kaskabulak yaylasında doğmuştur (Kalkan 2002: 373). O, Kazakların Orta Cüz grubunun Argın boyunun Tobıktı koluna mensuptur. Babası Kunanbay Öskenbayoğlu, yaşadığı bölgede sözü geçen varlıklı bir bey olarak tanınmıştır (Hakim 2020: 75, Aşa 1997: 48). Abay, ilk eğitimine kendi köyünde Gabıthan Molla'dan ders alarak başlamıştır (Kalkan 2002: 373, Kara 2020: 148). O dönemde Kazakların büyük bir kısmı konar-göçer oldukları için kırsalda yaşayan nüfusun önemli bir kesiminin düzenli ve yaygın bir eğitim

¹ Lazzat Urakova Yanç, Abay Kunanbayev Hakkında Türkiye'deki Yayınlar I, Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III, ed. Yunus Emre Tansu, İksad Yayınevi, Gaziantep 2020, s. 29-32. Yunus Emre Tansu, Abay Kunanbayev Hakkında Türkiye'deki Yayınlar II, Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III, ed. Yunus Emre Tansu, İksad Yayınevi, Gaziantep 2020, s. 33-35.

aldığını söylemek güçtür. Fakat varlıklı aileler özel hocalar tutarak çocuklarına ve köylerindeki diğer çocuklara eğitim aldırabilmişlerdir. Abay'ın çocukluk döneminde temel eğitim aldığına yönelik bilgiler, ailesinin konumundan dolayı bunun mümkün olabildiğini düşündürmektedir. Fakat bu eğitimin süresi ve niteliği hakkında yeterli bilgi yoktur.

Annesi Uljan ile büyük annesi Zere'nin anlattıkları halk hikâyelerinin, efsanelerin, masalların ve söyledikleri türkülerin Abay'daki millî kültürün temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür (Avezov 1996: 3, Kara 2020: 148). Abay'ın 10 yaşından sonra, eğitimine yaşadığı oblastın merkezi olan Semey şehrindeki bir medresede devam ettiği görülmektedir (Kalkan 2002: 373). Bir diğer ifadeyle kendi köyünde aldığı eğitimin yeterli görülmeyip büyük bir şehre daha yüksek eğitim için gönderilmiş olması bulunduğu bölgedeki eğitimin yetersiz olduğunu gösterdiği gibi babasının da ileriye dönük onun daha fazla eğitim almasını istediğine işaretler. Abay Semey şehrinde yaklaşık üç yıl eğitim almıştır (Kara 2020: 148).

Abay'ın Semey'deki eğitim hayatının ayrıntılarına bakıldığında, 1855'te burada ilk olarak bir Tatar mollası olan Abdulcafer Medresesi'nde eğitim aldığı 1857'de ise aynı şehirdeki Ahmet Rıza Medresesi'nde eğitimine devam ettiği bilinmektedir. Abay, ikinci medresede Farsça ve Arapça tahsiline başlamış, İslam aleminin ve Türkistan bölgesinin büyük şairlerinin ve yazarlarının eserlerini de burada okumuştur. Bu eğitim sürecinde, Abay'ın kavrayışındaki üstünlük ile diğer öğrencilerden farklılığı belli oluyordu (Avezov 1996: 3, Aşa 1997: 53, Kara 2020: 148). Semey'deki eğitiminin sonuna doğru Rus ilkokulunda (*Prihodskaya Şkola*/kilise yanındaki okul) Rusça öğrenmeye de başlamıştır. Bu eğitimi esnasında hem dünyevi hem de dinî konularda bilgisini artırmıştır. Özellikle Doğu'nun önde gelen ediplerinin eserlerini de burada görmüştür (Kalkan 2002: 373, Avezov 1996: 3). Ancak Abay, medrese eğitimini tamamlamadan babasının isteği üzerine memleketine dönmek zorunda kalmıştır. Bunun temel sebebi, babasının idarecilik pozisyonuyla alakalı olmakla birlikte (Kara 2020: 148) yine babasının Abay'ın yeteri kadar eğitim aldığı kanaatine varması da eğitiminin yarıda kesilmesine etki etmiş olmalıdır. Kuvvetle muhtemel başlangıçta da medrese eğitimini tamamlamak üzere gönderilmemiştir.

Abay'ın Semey'de başladığı Rusça öğrenme serüveni uzun yıllar devam etmiştir. O uzun yıllar sonra bölgeye sürülen Çarlık rejimi karşıtı mahkûmlarla tanışıp onlardan yardım alarak Rusçasını ve genel bilgisini geliştirmeye devam ettirmiştir. E. P. Mihaelis de bunlardan birisidir. Yine Peterburg'da askerî okulda eğitim gören ve kendisinden daha iyi Rusça bilen kardeşi Halilolla Öskenbayoğlu da Abay'ın en büyük yardımcılarından olmuştur (Kalkan 2002: 374, Avezov 1996: 5). Abay okuduğu Rusça eserlerin büyük bir kısmına Semey'deki kütüphane vasıtasıyla ulaşmıştır. Bu kütüphanede sadece Rus yazarların eserleri değil Rusçaya çevrilmiş yabancı yazarların eserleri de yer almıştır. Abay, bozkır çevresi için yeni sayılabilecek bu

kaynaklardan elinden geldiği kadar istifade etmiştir.² Abay hayatı boyunca Rusça'dan 50 kadar tercüme yapmıştır (Kara 2020: 149).

Bozkır şartlarına ve dönemine göre Abay'ın aldığı eğitim iyi sayılsa dahi İdil-Ural, Kafkasya veya Türkistan yerleşik ahalisinden eğitimini tamamlamış bir öğrenciyle karşılaştırıldığında aldığı eğitim çok kısa süreli bir eğitim olduğu anlaşılmaktadır. Kısa süreli bu eğitime rağmen Abay, çağını ve toplumunu derinden ve iyi anlayan bir aydına dönüşebilmiştir. Mevcut durum ise Abay'ın kendi kendini yetiştiren bir aydın olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Abay, Türkiye'de ve dünyada az da olsa rastlanan kendi kendini yetiştiren aydınlardan birisidir kibu özelliği dolayısıyla onu Peyami Safa'ya benzetmek mümkündür. Temel eğitim düzeyinde öğrendiği Rusçayı kendi çabalarıyla geliştirmeye devam etmiştir. Sürgün olarak Semey'e gelen Rus aydınların ve memurların bazılarıyla yakın temasta bulunarak kendini geliştirmiştir. Yine Semey'deki zengin kütüphane de onun için iyi bir merkez olmuştur (Avezov 1996: 5).

Rusça öğrenen Abay, çocuklarının bir kaçını da Rus okuluna göndermiştir. Onun modernleşme ve Rusça öğrenme konusundaki yaklaşımını görme açısından bu iyi bir örnek teşkil etmektedir. O Semey'deki askerî okula gönderdiği oğlu Abdurrahman için şöyle demektedir: *“Çocuğumu medreseye oku diye verdim, hizmet etsin, şöhet kazansın diye vermedim.”* Abay, Magaviya isimli oğlu ve Külbedan isimli kızını da Rus okuluna³ göndermiştir (Avezov 1996: 5).

ABAY VE DÖNEMİ

Yüzyıllardır konargöçer hayat tarzına sahip olan ve hayvancılık ile uğraşan, sözlü kültürün baskın olduğu Kazak toplumu, Abay'ın çocukluk ve gençlik döneminde büyük bir değişimin eşiğindedir. Sultan Kenesarı Han'ın 1847'deki bağımsızlık hareketi bastırıldıktan sonra bölgedeki Rus işgali tamamlanmış ve artık Kazak toprakları tamamen Çarlık Rusyası'nın bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde gittikçe artan Rus etkisi, 1730 sonrasında uygulanan nüfuz siyaseti döneminden çok daha farklı ve ileri bir noktaya evrilmiştir. Daha açık bir ifadeyle binlerce Rus göçmenin, Kazak topraklarına göç etmesi, Kazakların hayat tarzının büyük bir meydan okumayla karşı karşıya kalmasını da beraberinde getirmiştir. İşte Abay'ın çocukluğu, böyle bir meydan okuma ve değişim çağının başlangıcında fiili Rus idari ve kültürel yönetiminin başlaması esnasında Kazak toplumsal hayatının önceki devre ait son örneğini yaşayarak ve deneyimleyerek geçmiştir.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. АРТЫҚ БІЛІМ КІТАПТА: сирек басылымдардың каталогі.(2020). Espenbetov, A.S.vd. Нұр-Сұлтан/Семей.

³ Gaspralı'nın ilk Usul-i Cedit okulunu 1884'te açtığını düşünürsek cedit okulları bu dönemde ya hiç yoktur ya da muhtemelen daha Kazak bozkırına ulaşmamışlardır.

Abay'ın yetiştiği devir, Çarlık Rusyası'nın Kazakların hayatındaki etkisini gittikçe artırdığı bir döneme tekâbül etmektedir. Bahsi geçen dönemde eski düzenleri bozulan Kazakların içtimai problemlerinin de önemli oranda arttığı görülmektedir. Eski hayat tarzından yeni döneme yöneliş, bağımsızlıktan Rus idaresine geçiş Kazak toplumunda sancılı bir süreci doğurmuştur. Rus idaresinin buyruğuyla en alt kademedeki yerel idarecilerin seçim usulüyle gelmesi bozkırda yüzyıllardır devam eden ananın bozulmasına yol açmıştır. Boylar arasındaki mücadele ve yönetime yakın olma yarışı, rekabetin keskin olduğu bir dönemi de beraberinde getirmiştir.⁴ İşte bu ortamda Abay, geleneksel bir boy beyi ve aynı zamanda seçim sistemi ile iş başına gelmiş bir yönetici olan babasının (Dusebayeva 2008: 228, Nurğaliyev (Baş editör) 1995: 370-371) idareciliğini öğrenmiştir. Bu zaman zarfında o, babasının yerine diğer boylara elçi ve idareci olarak gitmiştir. Böylelikle o, zaman içinde yaşadığı toplumu farklı bir açıdan gözlemleme imkânı bulduğu gibi çok daha yakından da tanıma imkânı elde etmiştir. Hatta halkın davalarında bolıs(yönetcilik) görevi üstlenmiştir. Abay, yöneticilik görevi dışında 1885 yılında Semey Vilayeti Kazakları için ceza kanunu hazırlama komisyonu başkanı olarak çalışmıştır (Kara 2020: 149). Hem idareci hem kanun hazırlayıcı olarak yaşadığı dönemin olaylarının içine tamamen girmiş ve dönemini ruhen de çok derinden hissedebilmiştir (Avezov 1996: 3-5, Dusebayeva 2008: 235).

Aşa, Abay'ı besleyen üç kaynak olarak medrese eğitimini, Rusça vasıtasıyla ulaştığı kaynakları ve millî kültürü zikretmektedir (1997: 54-55). Aşa'nın belirttiği bu kaynaklara ek olarak halkına karşı kendisini sorumlu hissetmesinin ve halkının geleceği üzerinde düşünmesinin temelinde yatan birkaç hususun varlığı dikkati çekmektedir. Bu noktada ilk olarak ailesinin yönetici bir soydan/pozisyondan gelmesini zikretmek gerekir. İkinci olarak ise Abay'ın kendisinin de yöneticilik yapmasının büyük etkisi vardır. Hayatı boyunca doğduğu bölgede yaşayan Abay 23 Temmuz 1904 tarihinde Cengiz dağının sırtlarındaki Balaşalpak yaylasında vefat etmiştir (Kara 2020: 149).

KARA SÖZLERDE EĞİTİM VE BİLİM

Abay'ın eğitim anlayışı denildiğinde konuyu sadece mektep ve medrese ile sınırlandırmamak gerekir. Çünkü Abay'da eğitim, bilim, ilim ve öğrenme süreci okul

⁴ Vilayetler iki Rus ve yardımcı olarak da iki Kazak (Ağa Sultan) tarafından yönetiliyordu. Vilayetler 10-15 bolıs'tan (nahiye, Rusçası volost) oluşuyordu. Bunların başında Bolıs Starşinaları denilen sultan veya biyler vardı. Bolıslar ise 10-12 aul (köy)den oluşuyordu. Köylerin başında ise Starşına deniler biyler vardı. Her köyde ise 50-70 hane vardı. Ağa sultanların emrinde 200 Kozak asker vardı ve onlar idareden maaş alıyorlardı. Bu onlara otorite sağlıyordu. Fakat Ağa sutanlar Rusya'nın menfaatini koruyup yönetimin adamı hüviyetinde olunca halktan tepki gördüler ve itibarlarını kaybetmeye başladılar. Yönetim bir süre sonra Cengiz soyundan gelenler konusuna ısrarlı olmak yerine halkın nabzını tutabilen ve iyi yönetici olanları da Cengiz soyundan gelmeseler bile aga sultanlık görevine atamaya başladı. Hatta Ruslar bile bu göreve getiriliyordu. 19.yy 20-30'lu yıllarında Orta Cüz'ün yaşadığı altı vilayette aga sultanlık yapan 83 kişiden ancak 43'ü Cengiz soyundan gelmekteydi. 19.yy ortasına ise bolısların başındaki kişilerin 11'i Cengiz soyundan 62'si ise normal ahaliden geliyordu. 1854'de Ağa Sultan unvanı kaldırıldı (Kara 2016: 108-110.)

ile sınırlı değildir. O insanın daha iyi olması için nasihatler verir ve yol gösterir. İnsanların hatalarını ve yanlışlarını tespit ederek yol gösterir. Onun nasihatlerinde “bilim” sözü 23 defa, “ilim” sözü 64 defa geçmektedir. Bilim ve ilim sık sık beraber pekiştirme manasında veya birbirinin yerine kullanılmıştır. “Eğitim” sözü 10 defa, “mektep” sözü bir defa, “medrese” sözü beş defa, “okul” sözü iki defa, “molla” sözü sekiz defa, “kitap” sözü beş defa, “fen” sözü bir defa, “din” sözü 24 defa, “cahil” veya “cahillik” ise 25 defa geçmektedir. O dönemde Kazaklar arasında örgün eğitim kurumları ve bunlara devam eden öğrenci sayısı oldukça azdır. Abay, okullarda eğitim alan kişi sayısını artırmayı amaç edinmekle birlikte tek muhatabı okulda eğitim alanlar değildir.

Birinci Söz

“İlim ile meşgul olmak mı? Hayır, ilim meşguliyeti için ilim hakkında konuşacak kimse yok. Bildiğini kime öğreteceksin, bilmediğini kimden soracaksın? Uçsuz bucaksız ovada örtüyü yayıp eline değnek alıp oturmanın ne faydası var. Dertleşip rahatlayacağım biri olmadıktan sonra bilimin kendisi insanı tez yaşlandıracak bir derttir.” (Ayan 2017: 63).

Abay’a göre ilim yapmak için ilme sahip olanların ve bunu talep edenlerin oluşturduğu bir muhit lazımdır. İlim ile uğraşan kişinin bildiklerini öğretmesi, bilmediklerini ise bilenlerden sorması gerekmektedir. İlmî bilginin ve geleneğin saklanması, derinleşmesi ve yayılması için etkileşim şarttır. Bu etkileşim için de asgarî seviyedeki bir ortama ihtiyaç vardır. Abay’a göre o dönemde Kazaklar arasında böyle bir muhit yoktur. Abay’ın hem şiirlerinde hem de nesir yazılarında Kazak toplumunun o dönem içinde bulunduğu ortama yönelik çok ciddi eleştiriler vardır. İlmî muhit olmadan ilmî düşüncenin ve seviyenin yaşamasının zor olduğu bugün dahi bariz bir gerçektir. Abay, burada yaşadığı dönem Kazak toplumunun eğitim ve bilim seviyesini ortaya koyarak buna yönelik eleştiride bulunmuştur.

“Çocukları eğitmek mi? Hayır, bunu da yapamam. Eğitmesine eğitim, fakat eğitimin inceliklerini de bilmiyorum. Ne olması için eğiteceğim, hangi topluma yönlendireyim, hangi davranışı öğreteyim? Çocuklarımla kalan ömürlerinde eğitimlerinin faydasının huzur içinde görecekları bir yer bulmadım, “nereye gitmeleri” ve “ne yapmaları” konusunda ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Ne olmaları için eğiteceğim? Onu da bilemiyorum.” (Ayan 2017: 64-65).

Abay, yine birinci sözde “eğitimin inceliklerini bilmiyorum” diyerek birden çok mesaj vermiştir. Onun sözlerini mütevazı bir öz eleştiri ve aynı zamanda profesyonelliğe karşı bir saygı ifadesi olarak anlamak mümkündür. Abay’ın yıllar içinde kendi çabasıyla elde ettiği seviye, bulunduğu dönem Kazak toplumuna göre oldukça eğitimli bir kişi sayılmasına yetecek düzeydedir. Toplumda saygı duyulan bir kişi olmasına rağmen eğitim konusunda bilgeliği taslamayarak hem mütevazı kişiliğini ortaya koymuş hem de eğitim işine verdiği önemi vurgulamıştır. Fakat bu cümlelerin esas manası aynı paragrafın son cümleleri ile daha iyi anlaşılmaktadır. Abay burada başka bir konuyu da vurgulamaktadır.

Buradaki fikirler oldukça ilginçtir. Çünkü modern eğitim alan gençlerin eğitim aldıktan sonra içinden çıktıkları topluma ve eski yaşayış tarzlarına dönmeleri, öğrendikleri bilgiyi unutmaları veya en azından kullanmamaları manasına gelmektedir. Çünkü toplum ile eğitim alan kesim arasındaki düzey farkı bariz olup toplumun daha ziyade uzun asırlar öncesinden süregelen hayat tarzını devam ettirdiği bir vakıadır. Abay, aynı zamanda bu gençlere modern eğitim verildiği zaman kendi toplumlarına uyumsuz bireyler olma ihtimalleri üzerinde de durmuştur. Eğer bu modern eğitimi hayatlarında uygulamak isterlerse Rus toplumunun içine girmeleri gerekeceği de kaçınılmaz bir gerçektir. Onların eğitimi ve bu eğitime uygun mesleklerinin Kazak hayat tarzındaki yeri oldukça azdır. Abay, belki de Kazak gençlerin Kazak toplumuna hizmet etmesi gerektiği düşüncesini yerleştirmek istemesinden olsa gerek de bu yolu uygun görmemiştir. Buradaki *"hangi topluma yönlendireyim"* kısmı, değişik şekillerde yorumlanabilecek bir yaklaşım içermektedir. O dönem Kazak toplumunun modernleşme karşısında yaşadığı ikilem ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kazak toplumunda topyekün modernleşme olmadığı takdirde alınan modern eğitim hem faydalı olmayacak hem de toplumun ayrışmasına sebep olabilecektir. Abay'ın vurgulamak istediği durum, modern eğitim alan gençlerin modernleşmemiş toplumlarıyla modern Rus toplumunun yaşayışı arasında kalacakları ve karşılaşacakları ikilemdi. Bunu biraz daha açacak olursak, modern eğitim almış kişilerin önünde kendi toplumlarından kopma neticesinde dışlanma veya toplumlarına dönerlerse aldıkları eğitimi kullanamama ve çatışma gibi bir durumla karşılaşma ihtimalleri vardır.

Burada hem kendisine hem de Kazak toplumunun o dönem içinde bulunduğu duruma yönelik bir eleştiri vardır. Yunus Emre'nin dediği gibi *ilim öğrenmek insanın kendisini bilmesiyle* başlarsa Abay'ın bilgisinin sınırlarını bilen ve kendisini eleştirebilen birisi olduğu kanaatine varmak yanlış olmayacaktır. Öyle ki Abay, aynı zamanda kendisi üzerinden topluma örnek oluşturmaktadır. Gençlere modern eğitim verildiği zaman toplumla uyumsuz bireyler olma ihtimali üzerinde de durmuştur. Kendi tereddütleri üzerinden o dönemin durumunu resmetmekte ve Kazak toplumunun tamamen uzun asırlar öncesinden süregelen bir hayat tarzını yaşadığını ve modern eğitim almış gençler toplumun yer yer uyumsağlayamadığını belirtmektedir. Kazakistan'a gelen Rus toplumu ile Kazakların yaşadığı hayat tarzı hem göçebelik-yerleşiklik ayrımından dolayı hem de modernite-geleneksellikten dolayı tamamen iki farklı hayat tarzı şeklinde devam etmiştir. Abay, geleneksel hayat tarzına uygun geleneksel eğitim alan gençleri yetiştirmenin topluma faydasının olmadığı kanaatinde olmakla birlikte modern eğitim verilmiş gençlerin ise toplumun büyük bir kesimiyle uyuşmasının da zorluğuna işaret etmektedir.. Abay'ın bu sözlerinde hem bir eleştiri ve açmaz hem de Kazak toplumunun içinde bulunduğu durumun resmi vardır. Abay, modern eğitim almış gençlerin topluma uyum sağlamalarının ve toplum tarafından kabul görmelerinin önünde bir takım engellerin ihtimal dahilinde olduğunu kaydetmektedir. Yine birinci sözde Abay, kendi tecrübesi

üzerinden de ilmî bir muhit olmadığını hissettirir ki burada da aynı örneği vermiş olması, geliştirdiğimiz tespiti güçlendirmektedir. Abay yine birinci sözünün sonunda şöyle demektedir:

“Sonunda şu karara vardım: Aklıma gelen bu düşüncelerimi bir bir kâğıda dökeyim, beyaz kâğıt ile siyah mürekkebi elime alayım. Her hangi biri bu yazdıklarımın içinden yararlı söz bulursa, yazıp alsın veya okusun. Eğer yazdıklarım yararlı değilse, kendi sözlerim kendimindir dedim ve sonunda bu karara vardım. Artık benim bundan başka hiçbir işim yoktur.” (Ayan 2017: 64).

Elbette Abay’ın bütün eleştirilerini okurken onun içinde bulunduğu topluma yönelttiği eleştirilerin dozunun oldukça yüksek olduğunu, bunların kısmen realist kısmen de toplumu uyandırmak için abartılı ifadeler içerdiğini unutmamak gerekir. Ancak birinci sözdeki eleştirilerinde herhangi bir abartı görünmemektedir. Abay’a göre ilim öğrenmek ve yaymak için gerekli asgari muhitin olmadığı bir ortamda yapılması gereken yine de bu yolda düşünen, uğraşan insanın fikirlerini yazarak kalıcı hale getirmesi, topluma ve geleceğe sunmasıdır. Döneminden bir ümidi yokmuş gibi bir izlenim veren Abay, özünde mevcut durumu ve ortamı tasvir etmektedir. Fakat onun eserlerini kalıcı hale getirmek istemesi hala toplum ile iletişime geçme isteğinin göstergesidir. Son tahlilde Abay’ın hala Kazaklardan ümidini kesmediği görülmektedir.

İkinci Söz

*“Şimdi bakıyorum da Sartlar’ın ekmediği ekini, yetiştirmediği yemişi yok, tüccarlarının gezmediği yer, yapmadığı iş yok. Sadece kendi işleriyle meşgul olup şehirleri birbirleriyle hiç savaştırmamışlardır. Rusya’ya tabi olmadan önce, Kazakların ölüsünün kefenini, dirisinin elbiselerini onlar temin ediyordu. Babanın evladına vermeye kıskandığı hayvanları onlar satın alıp götürürlerdi. Rusya’ya tabi olduktan sonra Rusların **bilim ve teknolojisini** bize göre onlar daha çok öğrendiler... Nogaylara baktığımda gördüm ki, ...hoca yetiştirip ve medrese açıyorlar...” (Ayan 2017: 64).*

O dönem birbirine komşu olan Türk toplulukları arasındaki ilişkilerde hayat tarzları en belirgin ayırt edici özelliklerden birisi idi. Özbekler, Kazakları konar-göçer oldukları için eleştirirken, konar-göçerler de yerleşik hayat yaşayanları kendilerinden aşağı görürlerdi. Fakat tarihleri ve kökleri bir olan Kazaklar ve Özbekler, yüzyıllar boyunca beraber ve komşu olarak yaşamışlardır. Burada Kazakları eleştirmek ve belki de kıskandırmak için Özbekler özel olarak seçilmiştir. Kazakları motive etmek için komşularının seçilmesi meselenin somutlaştırılması ve algılanmasına daha fazla hizmet etmiştir. Kazakların küçümsediği ve alaya aldığı komşularının Kazaklara göre iyi hasletlerini sayarken Özbeklerin Ruslardan ilmi almak konusunda Kazaklardan daha mahir olduklarını söyleyerek Ruslardan ilim ve teknoloji almanın gerekliliği ve önemine de vurgu yapmıştır. Yine Kazakların komşusu olan Nogayların⁵ hoca yetiştirip medrese açtıklarını kaydetmiştir (Ayan 2017: 64). Burada hoca yetiştirip,

⁵ O dönem Türkistan ahalisi Kazan Tatarlarına Nogay diyordu.

medrese açmak Nogayların usta olduğu veya yetkin oldukları bir alan olarak gösterilmiştir. Abay'ın verdiği bu bilgi, diğer kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır. II. Yekaterina(1762-1796) sonrasında mektep ve medrese hocası olarak pek çok Kazan Tatarı, Türkistan bölgesine özellikle de bozkıra gelmişlerdir (Ross 2020: 86-87, 148-149, 234-235). Abay'ın algısında hoca yetiştirip mektep açmanın da Kazaklara örnek olarak gösterilmesi önemlidir.

Üçüncü Söz

"Bütün bunlar, dört ayaklı malı çoğaltmaktan başka düşüncesinin yokluğundan; böyle olmaz idi; tarım, ticaret, sanat, bilim işleriyle uğraşılsa bir yandan." (Kibar 2014: 20).

Abay, Kazakların hayatında hayvancılığın neredeyse tek geçim kaynağı ve yegâne önemli iş olmasının, ilme gereken önemi vermemelerine sebep olduğunu düşünür ve eleştirir. Ona göre toplumun uğraşlarının çeşitlendirilmesi lazımdır. Burada Abay, artık yakından tanıdığı Rus toplumu ve Rusça vasıtasıyla öğrendiği modern dünyayı kendi toplumuyakıyaslamıştır. Neticede gördüğü dengesizliği vurgulamıştır. Abay, Kazaklara artık eskisi gibi yaşayamayacaklarını, yeni devre ayak uydurmaları gerektiğini söylemiştir. Verdiği örnekler Kazakların hayatı ile yakından ilgilidir ama esas ana fikir yeni bir devrin geldiği ve buna ayak uydurmak gerektiğidir. Bu yeni devrin unsurlarından birisi olarak da ilim sayılmıştır. Elbette ilim, ticaret ve sanat sadece yeni devrin unsurları olarak gösterilemez. Burada eleştirilen Kazakların geleneksel hayatında bunların yerinin çok az olmasıdır.

"Bu halkın, böyle bozulduğunu; yıldan yıla, geri kaldığını; gördükten sonra, geldi aklıma. "Halkın yönetici (bolıslığa) olarak seçebileceği kişi, şu kadar yıl Rusça eğitim almış olsun; eğer, adaylar içinde böyle bir kişi yoksa ya da var da seçilmemişse; Bölge Temsilcisi ve Askeri Vali'nin ortak kararı ile göreve getirilsin" denilse; pek faydalı olurdu bu, herkese! Çünkü bu işin; evvela, hizmete düşkün Kazak çocuklarının eğitim almasına dokunurdu iyiliği; ikinci olarak, atayan ili birlik olan yöneticilerin, halka değil büyüklere olurdu minneti." (Kibar 2014: 22).

Rusların en küçük idarî birime yerli bir yönetici seçme sisteminin Kazakları yozlaştırdığını tespit eden Abay, bu makama seçilecek kişinin Rusça bilmesi şartı getirilirse eğitim seviyesi yüksek birisinin seçileceğini belirtir. Eğer böyle biri seçilirse idare tarafından seçilen kişinin seçim popülizmini bitireceğini öne sürer. Ayrıca ona göre Rusça bilenlerin seçilmesi ahalinin çocuklarını eğitmelerini teşvik edebilirdi. Abay'ın Rusça eğitim alan herhangi bir kişinin eğitim almamış veya geleneksel eğitim almış olan kişiden potansiyel olarak topluma daha faydalı olacağını düşündüğünü görüyoruz.

Beşinci Söz

"...Peki derdi ne dersen, onu atasözlerinden anlarsın: "Öğlene kadar ömrün kalsa bile, bir günlük mal topla", "Sende mal mülk yok ise baban da sana yabancı", ... "Yiğit azığı ve böri azığı yoldadır", "Yiğit malı halkta, canı sıkıldığında elinde", ... "Mal bulan erin kabahati yok", "Zenginden ümitsiz, Allah'tan ümitsiz", "Karnın aç ise, ölü evine

koş",...gibi atasözleri oldukça fazladır. Bu atasözlerinden ne anladık? Anlaşılan o ki: Kazak huzur için, ilim için, bilim için, adalet için gam yemezmiş, zenginlik için gam yermiş." (Ayan 2017: 68).

Abay, Kazakların sadece o dönemki yaşayışlarını değil, atasözlerini, deyimlerini yani nesillerdir devam ede gelen ananelerini ve geleneklerini de eleştirmektedir. Bu gelenekler tarafından ön plana çıkarılan mal mülk kazanma sürecinde bunun nasıl yapılacağına gerektiği kadar önem verilmemesini yermektedir. Bilimin ve ilmin toplumsal statüsünün düşük olmasının toplumun gündeminde olmamasını eleştirmektedir. Abay, Kazakların hayatındaki baskın mal ve zenginlik peşinde koşma eylemini ilim peşinde koşmanın tezadı olarak ve engelleyicisi olarak görmektedir. Abay, Kazakların yaşayışlarında, hayat tarzlarında, düşüncülerinde ilim ve bilim yönünde köklü değişiklik olması gerektiğini vurgular.

Yedinci Söz

Yedinci sözünde (Ayan 2017: 69-70, Kibar, 2014: 30-32) Abay, ilmi merak, dünyayı öğrenme, dünyadaki bütün yeniliklere açık olma, onları takip edip kendine alma olarak kabul eder. Kazakların uyuşukluk içinde bulunduklarının farkında olmamalarını eleştirmektedir. Bu hayat tarzının normal olmadığını düşünür. Doğuştan gelen öğrenme isteğinin kaybedilmiş olmasını eleştirir. Bunun niçin kaybedildiğini söylemez ama bilgi talep etmeyen, yeni şeyleri öğrenmek istemeyen ve cahilliğiyle barışık insanı hayvandan daha aşağı derecede görür. Bilgiye ulaşmaya çalışmazsa, doğuştan gelen öğrenme isteğini devam ettirmezse insanın insan olmaktan çıkacağını, hayvanlardan daha aşağı olacağını söyler. Bunu ise şu şekilde açıklar: Ona göre merak ve öğrenme isteği doğuştan tabi olarak gelen bir haslettir. İnsan varlığı can ve ten/bedenden oluşmaktadır. Abay'a göre canın gıdası merak, öğrenme ve bilgi edinmedir. Eğer can bu gıdalarla beslenmezse ten/beden cana galip gelir. Hayvana göre üstün yaratılmış olan insan canı, hayvan canı gibi olur ve insan hayvandan aşağı olur. Bunun sebebi de hayvanda doğuştan gelen bilme, öğrenme isteği yoktur. Ama insan sahip olduğu doğuştan gelen özelliği kaybettiği gibi, bilme iddiası ile bilgiye kapıyı kapatarak cahillik içine batar.

Sekizinci Söz

*" Zenginler, onlar da bir günlüğüne de olsa devlet kuşu başımıza konmuş gibi dünyanın yarısına sahipmiş gibiler. Kendisinde olmayanı malıyla satın alır. Gönülleri havada, gözleri gökyüzündedir, onlar için adalet, insanlık, akıl, **ilim**, **bilim** hiçbir şey maldan daha kıymetli değildir. Servetin varsa, Allah bile rüşvet verilerek elde edilebilir diye düşünürler. Onun dini, ilahı, halkı, yurdu, **bilimi**, namusu, akrabası; her şeyi maldır. Sözü nasıl anlasın, anlamak istese de, vakti var mı? Onun işi, hayvanlara su vermek, doyurmak; ticaret mallarını arttırmak, gözetirmek, baktırmak, hırsızdan, kurttan, kış ve soğuktan, açgözlülerden korumak ve onlara karşı koruyacak güvenli kişi bulmak. Bunların hepsini yapıp bitirdikten sonra bunlarla ne zaman övünecek? Buna vakti yok. Öte yandan hırsız, zalim, ahlaksız ve kötü insanlar da laf dinlemezler. Bazı kendi halinde yaşayan yoksul kimseler zor geçimlerini temin etmekte zorlanıyorlar. Ötekiler bu şekilde*

*yaşarlarken, onlar **bilim, ilim** ve aklı ne yapsın? Hatta fakirin **ilim ve bilime** ihtiyacı yokmuş gibi: “Bize bunları söyleme, sözünü anlayabilecek kişilere söyle” derler. Onların başkalarıyla işi yoktur. Biraz önce bahsettiğimiz üçündeki gibi canın aklında hiçbir üzüntü ve keder olmasa gerek.” (Ayan 2017: 71).*

Abay, hem sekizinci sözde hem de birçok sözde Kazakların geleneksel hayatındaki en önemli meşgalelerin hayvancılık olduğunu bildirir. Devamında ise bu hayat tarzının onların hayata dair bakış açısını doldurduğunu, başka düşüncelere ve yeniliklere yer bırakmadığını belirtir. Yani Kazakların eski alışkanlıklarını ve yaşayışlarını değiştirmeden yeni bir anlayışa, ilme ve bilime, modern toplum hayatının unsurlarına erişmelerinin mümkün olmadığını ifade eder. Bu yüzden o dönemki hayat tarzı ile ilim ve bilim öğrenme arasında bir zıtlık olduğunu sürekli vurgular.

Onuncu Söz

Abay, onuncu sözde çocuklara verilen terbiye usullerinin tefessüh ettiğini, insanlara güvenmemeyi, kötü söz söylemeyi ve bunun gibi birçok kötü alışkanlığı çocukların ailede kazandıklarını söyleyerek toplumsal yapının ailedeki eğitim değişmeden değişmeyeceğini belirtir. “İlimsiz ahiret de yok, dünyalık da yok. İlimsiz kılınan namaz, tutulan oruç, gidilen hac, hiçbir ibadet yerine ulaşmaz.” (Ayan 2017: 73). Abay ilim terimini hem bilgi, hem akletme, hem de dinî düşünceye yöneliş manasında kullanmıştır. İlmi olmayan kişinin parasını doğru harcayamayacağını, ahirete de hazırlanamayacağını söyler. Kişinin ilminin olmaması malını kaybetmesine de yol açacaktır. “Mektebe gönderdiğinde ise, hocanın en ucuzunu arayıp okuma yazma bilse yeter dersin.” (Ayan 2017: 73).

Abay, toplumdaki kişilerin eğitimden beklentilerinin çok az olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre toplumda iyi ve kaliteli bir eğitime talep olmadığı sürece bunun gerçekleşmesi çok zordur, çocuklara iyi eğitim vermek gibi bir amaç toplumda yaygın değildir. Bu aynı zamanda Abay'ın muhit fikri ile de doğrudan ilgilidir. Fakat aslında o dönemin şartları göz önüne alındığında okuma yazma öğrenmek dahi iyi bir seviye sayılabilir. Çünkü çoğu mektep, çocuklara bu seviyede bir eğitim dahi veremiyordu. Mektep ilkokul vasfının taşımaktan çok, seviyesi düşmüş bir Kur'ân kursu vasfı görünümündeydi (Somuncuoğlu 2006: 25-27).

On ikinci söz

Ayan ve Kibar'ın aktarmalarındaki on ikinci sözün metni değerlendirilmiştir (Ayan 2017: 74, Kibar 2014: 42). Yukarıda birkaç zikrettiğimiz gibi Abay'da ilim terimi bazen salt bilim manasında, bazen hem bilim hem dinî ilim/bilgi/yol manasında bazen de sadece dinî kaynaklı ilim manasında kullanılmıştır. Burada Abay, ilim kelimesini sadece dinî bilgi manasında da kullanmıştır. Abay, insanın eylemlerini değerlendirirken en önemli hususun niyetler olduğunu kaydetmiştir. Ona göre bir insanın eksik olduğunu bilerek, kendisini geliştirmemesi ve eksikliklerine devam etmesi veya öğrenme sürecinin bırakılması yanlıştır.

On yedinci söz

Gayret, akıl ve kalbin aralarında yaşadıkları insanı yönetme rekabetinde ilimin hakemliğine başvurması, ilmin hepsini dinleyip üçünün arasında denge kurmasıyla bütün bunların arasında bağ kuran ve yol gösteren bir olgu olarak vurgulandığını ve ön plana çıkarıldığını görüyoruz. Abay, eğer bu üçü arasında bir denge kurulmazsa ilmin kalbi tercih edeceğini de söyler. Bunun sebebini de “üçünüz bir olmazsanız, ben kalbi desteklerim. Allah kalbini temiz tut demiş. Çünkü Allah-u Teâlâ her daim kalbe bakar, kitap böyle söylüyor, dedi.” (Ayan 2017: 78) sözleri ile açıklar. Abay’daki ilim aynı zamanda dini yanı kuvvetli olan Kur’ân-ı Kerim’den feyz alan bir yaklaşımdır.

Yirmi beşinci söz

“Çocuklarımızı okutmak yararlıdır, ancak ibadet edecek kadar, Türkçe yazıları okuyabilecek kadar eğitim vermelidir. Çünkü burası Dar-ül Harp’tir, burada önce geçimini kazanmak gerekir, sonra Arap, Fars dillerini öğrenmek lazım olur. Aç kişinin zihninde açıklık, davranışlarında edep ve gönlünde ilme düşkünlük olur mu? Yiyecek ve içeceğinin olmaması akrabaların düşmanlığına ve hırsızlık, zorbalık, kurnazlık gibi her türlü kötülöklere alışmaya sebep olur. Maişet temin edilirse, karın doyar. Ondan sonra sadece ilim değil, sanat da ihtiyaç olur. İnsanlarda bunları hem kendileri öğrenmek, hem de evlatlarına öğretmek için istek ortaya çıkar. Rusça eğitim almak gerekir, hikmet de, sanat da, ilim de, hepsi Ruslarda var. Onların zararından korunmak, faydalarına ortak olmak için dilini, eğitimini ve ilmini bilmemiz gereklidir. Çünkü onlar dünyanın dilini bildikleri için böyle oldular. Sen de onun dilini öğrenirsen, gönül gözün açılır. Bir milletin dilini ve ilmini bilen kişi onunla eşitlik davasına girebilir, erdemsizce yalvarmak zorunda da kalmaz. Din için de ilim gereklidir. İşbirlik ile insanların gönlünü kazanmaya çalışan cahiller anne babasını, akrabalarını, vatanını, dinini ve insanlığını beş paraya satar. Binbaşının bir gülümsemesi için kışının açılmasına aldırış etmez. Rusların ilim ve sanatı dünyanın anahtarı gibidir, bunları öğrenen kişiye dünyada her şey kolay gelir. Ama günümüzde Rusların ilmini oğluna öğretenler, bu silahla yine kendi Kazaklarının peşine düşmek istiyorlar. Hayır, bize böyle bir düşünce lazım değildir. Geçim nasıl bir meşru çalışma ile kazanılır, onu öğretilim, bunu görenler ve öğrenenler çoğalırsa, kendi yüce sayan Rusların halka eşit haklar tanıyan kanunlarının dışındaki kanunsuz zorbalıklarına boyun eğmezdik. Kazak toplumunun bekçisi olmak için, biz de millet olarak, yabancıların bildiklerini bilelim, gelişmiş bir toplum olalım endişesinde olmak için öğrenmek lazımdır. Yine de, halen Rus mekteplerinden okumuş çocuklardan daha iyi yetişenleri göremiyoruz. Çünkü, ebeveynleri, akrabaları bir taraftan bozmaktalar. Böyle bile olsa, bu okumuş çocuklar, öteki okumamış Kazak çocuklarından daha iyiler ve başarılıdırlar. Ne yapsak da, onlara söz dinletsek. İyi ailelerin çocukları çoğunlukla okumuyor, aksine fakir kişilerin çocuklarını zorla Rus okullarına verdiler. Onlar bundan fazla nereye varabilirler? Ayrıca, bazı Kazaklar akrabalarıyla kavgaya ettiğinde: “Senin bu düşmanlıklarına boyun eğmektense, oğlumu askere gönderip, başıma saç, ağzıma bıyık bırakıp terki diyar etseydim” derlerdi. Böyle kötü sözü, Allah’tan korkmadan, kuldân utanmadan söyleyen Kazakların çocukları eğitim görse bile, onlardan ne çıkacaktır? Buna rağmen diğer Kazak çocuklarından fazla öğrendiği nedir, neyi fazla öğrenmiş? Girdi, çıktı, aldı, döndü; sonuna kadar tahsil görmüş çocuk da yoktur. Babası el parasıyla isteksizce okutur, kendi parasını nasıl harcasın? Doğrusu

şudur ki, gerekirse çocuğunu evlendirme, miras bırakma, ancak tüm varlığını ortaya koysan da, evladına Rusların ilmini öğret! Benim söylediğim yol mal esirgeyecek yol değildir. Allah'tan kork, insanlardan utan, çocuğun çocuk olsun istiyorsan, okut, malını esirgeme! Aksi takdirde, serseri bir Kazak olduktan sonra, sana huzur vermez, kendisi de huzur bulmaz, halka da huzur vermez." (Ayan 2017: 83-84).

Bu söz neredeyse olduğu gibi dil ve eğitim ile alakalıdır. Abay, aç insanın eğitimden yararlanamayacağını eğitimi ve bilimi düşünemeyeceğini söyler. Bu fikirler onun *Kara Sözler*deki diğer sözleri ile (beşinci söz) çelişkili görünmektedir. Daha önce Kazakların mal, mülk, zenginlik peşinde koşmasını eleştiren Abay'ın bu sözünde belirli ekonomik seviyeyi tutturmanın öneminden bahsetmesi ilginçtir. Abay'daki aydınlanma ve modernleşme düşüncesi sadece fert ile ilgili değildir. O, milletini topyekûn ayağa kaldırmak istemektedir. Fikirlerinin özüne baktığımızda bir çelişki görülmektedir. Abay belirli bir ekonomik seviyede olmayan insanların eğitime ve bilime yönelemeyeceklerini düşünmektedir. Hayatını mal, mülk peşinde koşmaya adanmakla kendini teminat altına almak farklıdır. Şartlara göre rasyonel tavsiyeler verir. Ona göre öncelik Türkçe'nin (Türki) ve temel ibadetin öğrenilmesidir. Ondan sonra insanların maişetinin garanti altına alınması, toplum düzeninin teminatıdır. Çünkü aksi takdirde toplum düzeni bozulur. Ancak bunlar sağlandıktan sonra eğitimin daha ileri basamağına devam etmek faydalıdır. Burada da Arapça ve Farsça öğrenilmesi gündeme gelecektir. Ayrıca Rusya'nın işgali altındaki Kazakistan'ı dârü'l-harp olarak tanımlar. Bu onun kavrayışını anlamak açısından önemlidir. Abay, burada fertlere tavsiye vermenin yanında dârü'l-harp olarak gördüğü vatanında millî bir strateji ortaya koymaya çalışmakta ve yapılması gereken işler arasında öncelik ve sonralık sıralaması oluşturmaktadır. Abay'ın mektepte öncelikli öğrenilmesi gereken dil olarak Türki terimi ile tanımlama yapması da üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Abay'ın Kazakça veya Çağatayca terimi yerine Türki terimini kullanmayı seçmesi Ali Şir Nevayî'nin de kullandığı Türki (Türkçe) ibaresiyle de açıklanabilir. Ama bu *kara söz*ün 19.yy sonlarına doğru yazılmış olabileceğini düşünecek olursak Abay'ın Gaspıralı'nın ortak Türkçe fikirlerinden haberdar olduğu ve bunu onayladığı manasına da gelebilir.

Abay'a göre yabancı dil öğrenmek gelişmenin, kalkınmanın anahtarıdır. Ruslar da değişik yabancı dilleri bildikleri için kalkınmışlardır. Kazaklar örneğinde bu yabancı dil Rusça olduğu için Rusça öğrenilmesi zaruridir. Rusça hem Rusya'da üretilen bilgiye ulaşma dilidir, hem de Rusça ile diğer ülkelerdeki bilgiye ulaşmak mümkündür. Ruslar, her alanda gelişmiş oldukları için Rusça öğrenilerek ilim, eğitim ve sanat alanlarında gelişmek mümkündür. Rusça öğrenmenin amacı eğitim, ilim ve moderniteye ulaşmanın dışında, Rus kanunlarını bilip Ruslardan gelecek kötülüklerden korunmak ve Ruslarla eşitlik davası güdebilmektir. Buradan Abay'ın Rusçayı tamamen bir araç olarak gördüğünü, yabancı kültüre karşı bir teslimiyet anlayışında olmadığı görülmektedir. Zaten o dilin hangi amaçla öğrenildiğinin çok önemli olduğunu, Rusça öğrenip kendi halkına karşı Rusların menfaatlerinin

bekçiliğini yapmak, hizmetkâr kadrosunda karın doyurmak için Rusça öğrenmenin değil, ilim eğitim vb. için Rusça öğrenmenin gerekli olduğunu vurgulayarak araç-amaç ilişkisinin önemini vurgulamıştır. Abay'ın yabancı dil öğrenme konusundaki fikirleri de Ceditçilerin düşünceleri ile örtüşmektedir.

Rus okullarına giden Kazak çocukların çoğunun çevrenin etkisiyle yeteri kadar eğitim almadığını, evlerindeki ve çevrelerindeki mantalitenin etkisinden çıkamadıklarını söyleyerek bu durumu eleştirir. Tam ilim almak gerektiğini söyler. Abay'ın burada kastettiği sadece eğitim ve bilim değildir. O, terbiye ve toplumun mantalitesinin de değişmesi gerektiği düşüncesindedir. Burada Abay, yine üstü örtülü muhit fikrine gönderme yapar. Fakat arzu edilen seviyeye gelmeseler de, eğitimlerini yarım bıraksalar da ve kendi muhitlerinin zararlı etkilerinden kurtulmasalar da Rus okullarında eğitim alan Kazak gençlerin diğerlerinden üstün olduğu görüşündedir. Zengin Kazakların çocuklarını bu okullara göndermeyi tercih etmediklerini, bu okullara gidenlerin daha çok fakir Kazakların çocukları olduğunu söylemekte ve bu durumu eleştirmektedir. Burada yine toplumsal bakış açısının önem kazandığı görülmektedir. Zenginlerin çocukları okuyup yeni mantaliteye erişseler toplumun dönüşümü daha kolay olacaktır. Fakat bu durum bütün Türkistan'da benzer şekilde olmuştur. Okullar Ruslaştırma aracı olarak görüldüğü için gücü yeten varlıklı kesim çocuklarını göndermemeye çalışmıştır (Somuncuoğlu 2006: 129,141,155,).

Abay, Rus okullarının çocukların eğitimi için para hesabı yapılmadan gönderilmesi gereken kurumlar olduğu görüşündedir. Abay, zengin ve varlıklı olan Kazakların paraya kıyamadıkları için ve eğitime yeterli önemi vermedikleri için çocuklarını okutmadıkları görüşündedir. Ona göre Kazakların, Rusların ilmini alması gerekmektedir. Bunun yolu da Rus eğitimidir. Abay, hemen hemen her sözünde, içinde bulunduğu topluma yönelik eleştirilerini olabildiği kadar açık ve yalın olarak beyan eder. Abay'ın Rusça eğitime bakışı Kazan Tatar âlimi Mercani'nin bakışı ile örtüşmektedir.⁶ Abay'a göre topluma iyi insan yetiştirebilmek için iyi eğitim şarttır. Dini yaşama, kanunlara saygılı meşru bir hayat sürme ve ilim peşinde koşma vb. hususlar ancak iyi bir eğitim ile verilebilir. Okumamış iyi eğitim almamış çocukların hem kendilerine hem de ailelerine zararlı olacaklarını söyler. Abay'a göre eğitim, bireyi ilgilendiren bir konu olmasının ötesinde toplumun genel huzuru ve istikbali için önemlidir.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. KIDIRALI, Darhan.(2020). "Abay ve Mercani Dünya Görüşü". Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu. (Ed: Nergis Biray, Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, Soner Sağlam). Ankara: Bengü Yayınları. Abay'ın sadece önceki yenilikçiler ile değil kendisinden sonraki yeni nesil Kazak aydınları ile de bağlantısı olduğu bilinmektedir. Bkz. Sultan Han Akkulu Jüsip, Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun. 2020. "Kazak Bozkırının Akademikleri: Abay Kunanbay ve Alihan Bökeyhan. Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu. (Ed:Nergis Biray, Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, Soner Sağlam). Ankara: Bengü Yayınları.

Yirmi Altıncı Söz

Abay 26. sözünde (Ayan 2017: 84-85, Kibar 2014: 68) Kazak toplumundaki kazanmak, yarışmak ve rekabet ile ilgili kemikleşmiş uygulamaları eleştirmekte, Kazakların bunlardan vazgeçememesinin sebebini cahilliğe dayandırmaktadır. Abay'da kendini ve toplumu her açıdan sorgulama anlayışı hâkimdir. Bu sorgulamanın neticesine ona göre değişim ve dönüşüm elzemdir. Cahillik ise bu değişimi engelleyen ve geçmişten gelen yanlış uygulamaların devam etmesindeki en önemli etkidir. Abay'a göre öğrenme ve gelişim sadece mektep ve medreselerdeki eğitim ile alakalı değildir. Abay'ın eğitimde önerdiği gelişme ve değişim onun genel düşüncesinin bir parçasıdır. Abay, Kazak toplumunun her alanda kendini sorgulaması ve değişmesi gerektiğini düşünmektedir. O, cahillik terimini hem eğitim ile ilgili hem de toplumun kendini sorgulamamasının kaynağı olarak kullanmıştır.

Otuz İkinci Söz

Otuz ikinci sözünde (Ayan 2017: 90-91, Kibar 2014: 82-84) Abay, ilim ve bilim öğrenmenin asgari şartları olduğunu söyler. Bu şartları bilmeden, yerine getirilmeden ilim ve bilim öğrenmenin mümkün olmadığını altını çizer.

1. Öncelik olarak ilim ile kazanılacak hedeflere değil, ilmin kendisine ihtiyaç hissedilmelidir. Ana motivasyon kaynağı öğrenme süreci ve ilmin kendisi olmalıdır. Ancak bu şekilde insan seviyesini tam olarak geliştirebilir. İhlâslı bir öğrenme olmadıkça zaman elde edilen kazanımlar mutlaka eksik olacaktır.

2. Rekabetin kendisi ilim öğrenmek için asli sebep olmamalıdır. İlim, samimi amaçla öğrenilmelidir. İlim öğrenme sürecinde rekabetin azı iyi, çoğu kötüdür.

3. İnsan öğrenme sürecinde inandıklarını ve doğru kabul ettiklerini kendi hayatında uygulamalıdır. Hayat ile öğrenilenler arasında ilişki kurulmalıdır. Bu kişinin motivasyonu ve ilmi içselleştirmesi için faydalı olacaktır.

4. İlmi güçlendirmek için mülâhaza ve muhafaza iki önemli araçtır.

5. Kaygısızlık hem ilmin, hem aklın düşmanıdır. Boş vermişlik yerine gayretkeşliği önerir.

6. Güçlü şahsiyet ilmi ve akli koruyan bir zırhtır, aynı zamanda onları taşır, şahsiyet olmadan yapılan okuma yazmanın faydası yoktur. Şahsiyet olmadan aklın ve ilmin doğru yolda ilerleyemeyeceğini söyler. Abay'ın nasihatleri hem bireyin hem de toplumun terbiyesini ana konu edinir.

Otuz yedinci söz

"4. Kişiyi değer verirken ilmine bak, yoksa yaramaz adama verdiğin değer onu iyice bozar.

10. Eğer kanunun gücüne sahip olsaydım "İnsanın huyu değişmez, onu düzeltmek mümkün değil" diyenin dilini keserdim.

18. Şansıyla padişah olandan, aklıyla yükselen yeğdir, sakalını satıp onun ardına saklanan ihtiyardan emeğini satan çocuk yeğdir.

22. Gücsüz öfke, istikrarsız aşk, öğrencisiz âlim hiçtir." (Ayan 2017: 95-97).

37. kara sözde 23 özlü söz bulunmaktadır. Bunların çoğu Kazak toplumunun bulunduğu duruma yönelik eleştiri, değişim ve bunun önündeki engeller ve değişimin nasıl sağlanacağı ile ilgilidir. 4. 10. 18. ve 22. maddelerde Abay akli kullanmayı, gayret göstermeyi, emeği ön plana çıkarır.

Dördüncü maddede insanlara değer verirken onların ilmini göz önüne almayı ve buna göre davranmayı öğütler. İlimsiz kişinin zıttı olarak "yaramaz adam" ibaresini kullanır. Abay'a göre ilimsiz, bilgisiz, yeteri kadar eğitimi olmayan insan, aklını kullanmayan kişi, "yaramaz insandır". 10. maddede insanların değişebileceğine vurgu yapar. Ona göre insanların değişmeyeceğine yönelik düşünceler cezalandırılmalıdır. Abay şöyle söyler: "Eğer kanunun gücüne sahip olsaydım insanın huyu değişmez, onu düzeltmek mümkün değil diyenin dilini keserdim." (Ayan 2017: 96) Abay, özünde insanın değişebileceğine inanan bir aydındır. Eserinin pek çok yerinde kendi halkına yönelik ağır eleştiriler ve hatta onların değişmeyeceğine yönelik sözler varsa da, zaten özünde bu eserleri meydana getirmesinin sebebi, bu sözünde de belirttiği gibi insanın değişebileceğine olan inancıdır. 18. maddede şansla bir yere gelmekten emek ile bir yere gelmenin her zaman daha üstün olduğunu söyler (Ayan 2017: 79). 37. Sözün 22. maddesinde ise âlim kişinin mutlaka öğrencisi olması gerektiği, bilgisini ve ilmini yayması gerektiğini vurgular. (Ayan 2017: 96).

Otuz Sekizinci Söz

Otuz sekizinci sözünde (Ayan 2017: 97-108, Kibar 2014: 98-125) Abay, çocuğun zorla veya sevk edilerek ilim ve bilime başlayabileceğini belirtir ki küçükken her şeyi kendisinin araştırıp bulmasının imkânsızlığına göndermede bulunur. Fakat zorbalıkla davranılırsa çocuktaki hevesin ve isteğin kaçacağını da ikaz olarak kaydeder. Çocukların ilime ve bilime içinden gelerek heves etmesi işin özüdür, bu her şeyin kökenini öğrenme arzusu doğurur. Kötü hocaların çocuklardaki öğrenme isteğine ket vuracağını yazar. Abay'a göre eğitimde en önemli konulardan birisi öğrencideki iç motivasyonun güçlü tutulabilmesidir. Küçük çocuğu mollaya (klasik usul mektebe) vermek öğrenme hevesinin kazanılması sürecine zarar verir.

"Günümüzde eğitim eski medreselerle yapılmakta ve bunun zamanımıza faydası olmaz. Osmanlı'da asker mektebi, değişik fenlerin okutulduğu okullar yapıp, yeni bir nizamla dönüştü. Buradakiler uzun yıllarını boşuna geçirip, ilmi faydalanmayıp uzun konuşmalarla günlerini geçirdiler, bu dünyada cahil, bilgisiz insanlar var, yaptığı işler de faydasızdır,..." (Ayan 2017: 104).

Abay, kendisinden sonra gelen birçok ceditçi/yenilikçi aydınının eğitim konusunda ortaya koydukları eleştirileri, temel fonksiyonlarıyla birlikte önceden ortaya koymuştur. Dönemin Türkistan medreselerini faydasız, hatta zararlı mekânlar olarak zikreder. Bu okulları boş konuşmalarla zamanın geçirildiği mekânlar olarak tasvir

etmektedir. Osmanlı'da o dönem eğitimdeki yenileşme ve dünyevi ilimlerin müfredata alınması hareketinden ise sitayişle bahsetmektedir. Ceditçi-Kadimci çekişmesinde Abay'ın Kadimcilerin karşısında olduğu açıktır. Abay açık olarak değişimden yanadır. Bu tavrından yeni usul eğitim sistemini desteklediği anlaşılmaktadır. Eski usul medreselere giden öğrencilerin av olarak görüldüğünden bahseder.

"Her âlim bilge değil, her bir bilge âlim değil" (Kibar 2014: 114). Abay, burada âlimi din bilginini, bilgini ise dünyevi bilimin uzmanı manasında kullanmıştır. İkisini de önemseyerek, İslâm dininde insanlığa hizmet etmenin, üretmenin sevap olarak kabul edildiğini söylemiştir.. Fakat bazı muhafazakâr din âlimlerinin insanlığın faydası için çalışan, elektriği bulan, telgrafı bulan, İslâm'a göre sevap işleyen bilim insanlarına düşman olduklarının, bunun sebebinin ise ya bilgisizlikten ya da kötü niyetten ileri geldiğini belirtmiştir (Kibar 2014: 114).

Abay, bilim tahsilinin Türkistan medreselerinde olmadığını söyleyerek, Osmanlı'da yenilenen modern ve dünyevi ilimleri de eğitim müfredatına dâhil eden kurumları örnek göstermektedir. Kazaklardaki medresenin bu yolda yürümediği için faydasız olduğunu savunmaktadır (Ayan 2017: 104-105). Abay'ın dünyadaki ve Osmanlı'daki gelişmeleri takip ettiğini görüyoruz.

Abay, dünyevi ilimleri bilmemenin yoksulluğu, yoksulluğun ise hayvanlığı getirdiğini düşünmektedir. Yine otuz sekizinci sözde *"nadanlık eğitim-bilimin yokluğudur. Kâinattaki hiç bir şeyi bunlar olmadan bilemezsin. Eğitimsizlik hayvanlıktır"* der (Kibar 2014: 116-120). Abay'da ilim/bilim sözü pek çok yerde hem dinî hem de dünyevi ilim olarak kullanılmıştır. Bazı yerlerde ise bunların ayrımı yapılarak ikisinin de birey ve toplum için önemli olduğu ayrı ayrı dile getirilmiştir.

Kırk Birinci Söz

Abay, zorunlu eğitim taraftarıdır. Bu dönemi ve yaşadığı bölgeye göre oldukça ilerici bir düşüncedir. Ama bunun uygulamaya geçirilmesinin zor olduğunu düşünür. Zorunlu eğitim için ya korkutarak, ya da ailelere bir menfaat temin ederek çocukları eğitime sevk etmek gerektiğini, fakat bunun ikisini de yapacak idareci olmadığını belirtir (Kibar 2014: 132).

Öğretmenlerin ücretlerinin halk tarafından karşılanması gerektiğini belirtir. Büyük ölçüde konar-göçer hayata devam eden Kazakların çoğunun köylerinde düzenli bir eğitim olmadığı düşünülürse, onun fikirleri dönemine göre yeni fikirler olarak kabul edilebilir. Mekteplerdeki öğretmenlerin düzenli bir gelirleri yoktur. Abay, öğretmenlerin ailelerin verdiği yardımlarla geçindiğini belirtmenin yanı sıra bunun da istikrarlı bir durum olmadığını kaydeder. Zorunlu ve yaygın bir eğitim olacak ise öğretmenlerin düzenli bir gelirin olması ise elzemdir (Ayan 2017: 110-111).

“Hatta kızları da, hiç olmazsa İslami bilimlere göndererek, iyi din bilimi öğrenmelerini sağlasa... İşte o zaman bu gençler yetişir; büyükleri yaşlanıp sözü geçmez olduğunda, bu toplum düzelir.” (Kibar 2014: 132). Abay’ın kız çocuklarının “hiç değilse” dinî ilimler konusunda eğitim almalarını istemesi toplum algısı veya o dönemin realitesini göstermesi bakımından ilginçtir. Abay’ın en radikal fikirlerinden birisi ise, yeni neslin üzerinde eski neslin etkisinin sınırlandırılması gerektiği düşüncesidir. Ona göre bu olmadan, yeni eğitimin faydası eksik olur veya yeni eğitim/yeni anlayış ancak eski sistemde yetişenlerin gücü azaldığında faydalı olmaya başlayacaktır. O, eski nesil toplum hayatına karışamayacak kadar yaşlandığı, karar mekanizması üzerindeki etkileri azaldığı zaman yeni eğitim alan gençlerin eski sistemi ve düzeni değiştirebileceklerini ima eder. Burada gelenekçi neslin ilerlemenin ve modernleşmenin önünde bir engel olarak görüldüğü bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Abay’ın bu görüşü birinci sözünde muhit görüşü olarak ifade ettiğimiz görüşüyle de yakından ilgilidir. Ayrıca yapılan yeniliklerin yaşayabilmesi için bir ortam gerekmektedir. Bu yeni ortamın, genç nesillerin yeni terbiye aldığı zeminin toplumun geri kalan kesimi, eskiyi temsil edenler tarafından tahrip edilmemesi gerekmektedir. Abay’ın bu görüşü Alman düşünür ve eğitimci Johann Gottlieb Fichte’nin (1762-1814) benzer görüşlerini hatırlatmaktadır (Balaban 1938: 156-157). Abay’a göre yeni nesille beraber eski sistemden, kültürden, geleneklerden gelen eski neslin taşıyıcısı ve koruyucusu olduğu kötü-zararlı unsurlar temizlenmelidir. Ona göre eski ve yeni nesil arasında bir çatışma kaçınılmazdır. O, eskiye ait olarak gördüğü kötülüklerin genel tasviri için “cahillik” terimini kullanır. Ona göre cahillik Kazak halkını çevrelemiş, her açıdan adetlerinin ve geleneklerinin içine yerleşmiş, gelişmeyi ve iyiliği engelleyen bir duvar gibidir. *“Etinden kemiğine geçen, babasından miras kalan, anne sütüyle beslenen cahillik, Kazak halkını insanlıktan uzaklaştırmıştır.”* (Ayan 2017: 111). Fakat Abay’da geçmiş ve onu temsil eden nesil tamamen kötü değildir. 39. sözde eski dönemlerin unutulmuş iyi özelliklerinden de bahsedilmektedir.

Kırk Üçüncü Söz

Abay’ın kırk üçüncü sözünde (Ayan 2017: 112-114, Kibar 2014: 136-142) merak doğuştan gelir, ama bu bilim değildir. İlim ve bilim ancak emekle kazanılır. Denemeyanılma, duyu organlarımızı kullanarak dış dünyaya açılma ve oradaki bilgileri algılamamanın önemine değinir. Akıllı insanın ancak denedikten sonra yargıya varacağını ima eder. Beceriler, yetenekler ancak sebatla çalışılırsa gelişir. Abay’da ilim birçok yerde akılla birlikte geçer.

Ona göre aklını kullanıp, kullanmama özelliği doğuştan gelen bir özellik değildir. Abay aklımızı kullanma seçeneğinin insana ait olduğunu düşünür. Ona göre merak ve istek doğuştan gelir, ama geliştirilmesi gereken özelliklerimizdendir. Bu konulara yeteri kadar önem vermezsek doğuştan gelen bu unsurların gücü gittikçe azalır. Abay, her insanda doğuştan gelen özelliklerin yanında insanların kendilerini geliştirmek için akıl ve istek ile hareket etmelerinin önemine vurgu yapar. İnsan ancak bu iki unsuru

kullanarak kendisini geliştirebilir ve dış dünyayı daha iyi tanır ve algılar. Kendimizi geliştirme sürecimizin sürekliliği çok önemlidir. İnsan ancak bunun önemini kavarsa daha bilinçli bir şekilde devam ettirebilir. Bu süreç devam ettirilmediği zaman geriye gider ve bir süre sonra da eski seviyesine kavuşması mümkün olmaz. Yeni yeteneklerin kazanılmasında ve kazanılmış yetenek ve bilgilerin kaybedilmemesi için tekrarın eğitimde ne kadar önemli olduğunu vurgular. Öğrenilen şeylerin saklanması da bir güç ve emek gerektirir. Kaybettikten sonra yeniden kazanmak zordur. İyiyi, kötüyden ayıran akıldır. Akıl ve gayret ikisi beraber olursa kötülük durdurulabilir. Abay'da öğrenme süreci karakter gelişimi ve ahlaki yapı ile ilişkilidir. Ona göre öğrenme süreci iyi insan olma süreci ile iç içe geçmiş bir yapıdır. Bu yüzden öğrenme ve ahlaki gelişim birbirinden ayrılmaz. İnsan için emeğin, gayretin öneminden bahseder. Ona göre kötülüklere karşı en büyük koruyucu olan akıl bile gayret olmadan tek başına bir mana ifade etmez. İradesiz akıl faydasızdır.

Kırk Beşinci Söz

Kırk beşinci sözünde (Ayan 2017: 115, Kibar 2014: 144-145) Abay, âlim olmak için adalet ve sevginin bulunması gerektiğini söyler. Tabiat kanunlarının ve insan medeniyetinin özünün sevgi ve adalete dayandığını, bunları anlayan insanın bilgin kabul edilebileceğini söyler. İnsanın kendi içinden/canından bilim çıkaramayacağını, ancak Allah'ın yarattıklarına bakarak, akıl ile bunlara ulaşılabilceğini düşünmektedir. Abay, "bakmak" ve "akletmekten" hem ilmî araştırma, hem de irfanı kastetmiş olabilir. Abay'ın yazılarında dinî düşünce oldukça hâkimdir. Abay insanı Allah'ın yarattıklarını anlamaya ve araştırmaya çağırmaktadır. Bunun için ise önerdiği yol akletmektir.

SONUÇ

Abay'ın *Kara Sözlerinde* Kazak toplumuna yönelik pek çok sert eleştiri vardır. O kendi toplumunu daha iyiye taşıyabilmek için önemli tespit ve eleştiride bulunmuştur. Bu eleştirileri yaparken sadece eleştirmekle kalmamış, çözüm önerilerini ve çıkış yollarını da göstermiştir. Fakat Abay'ın topluma yönelik eleştirisi konjonktürel değildir. Yani sadece o döneme ait, günü birlik konularla sınırlı değildir. Kazak toplumunun tarihin derinliklerinden getirdiği bazı ananeleri, değerleri, atasözleri ve anlayışları da Abay tarafından hedef seçilerek eleştirilmiştir. Abay, Kazak toplumunu ve yaşayışını sorgulamış, kadim ve köklü birçok kültürel değer de değişmesi gerektiğini fark ederek bunları gündeme getirmiştir. Bu anlamda Abay, bir yenilikçi, bir Ceditçidir. Abay'ın aktif olduğu dönemlerde Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkan Cedit hareketinin başlangıçta temeli, eğitimde yenileşmeye dayanmaktadır. Eğitimde fonksiyonel bir okuma yazmanın olması, dinî ilimler yanında müfredata, beşerî ilimlerin eklenmesi, yabancı dil olarak Rusça'nın öğrenilmesi, eğitim metotları ve yöntemlerinde Batı'daki gelişmelerin yakından takip

edilmesi Cedit eğitim reformunun ana unsurlarını oluşturmaktadır. Eğitimde önce ve sonra yapılması gereken uygulamaların zamanlaması oldukça önemlidir. Abay'da metod eğitim stratejisinin bir parçasıdır. Bu açıdan bakıldığında Cedit hareketi ile Abay'ın fikirleri örtüşmektedir. Elbette Ceditçilik hareketi hiyerarşik bir hareket veya akım değildir. Bu hareket içinde yer alan pek çok kişinin farklı kişisel düşünceleri de vardır. Abay, sözlerinde kendisini açık olarak bu hareketin mensubu olarak göstermemiş olsa da, fikirleri açısından bu hareketi beslediği ve buradan da beslenmiş olduğu görülmektedir. Gaspıralı veya diğer Cedit hareketi destekçileriyle ne ölçüde ilişkide olduğu bir yana, onun fikirleri özünde mevcut toplum düzeninin değişmesi gerekliliği üzerine kurulu olduğu için onu bir yenilikçi olarak kabul etmek gerekir.

Abay, Rus işgaliyle birlikte Rus dilinin, kültürünün ve Ruslar eliyle modernitenin yayılmakta olduğu bir dönemde iyiyi kötünden, faydalıyı zararlıdan ayırmakta zorlanan Kadimcilerin karşısında vaziyet almıştır. Yine o, neyi ne kadar alacağını, nerede duracağını, neyi ne kadar öğreneceğini bilemeyen modernitenin gücü karşısına şaşırarak Kadimcilere mümkün olduğu ölçüde yenileşme penceresinden cevap geliştirmiştir. Ayrıca Abay Kadimcilerin içinde bulundukları dönem ve koşullar gereği değişimin boyutlarını ve sınırlarını kestiremediklerini, bunu anlama ve kontrol etme gücünü kendilerinde bulamadıklarını düşünmüş, onlar karşısında moderniteden yana olmuştur. Aslına bakılırsa topyekûn yeni olan her şeye direnerek oldukça hantal bir koruma mekanizmasını bulan Kadimcilerin aksine Abay, yenileşmeyi, moderniteyi ve gelişmeyi savunmuştur.

Abay, İsmail Gaspıralı ve İbray Altınşarin gibi bir eğitimci olmasa da, mektep ve medreselerdeki eğitim sistemini eleştirmiştir. Abay, genelde fikirlerini insan eğitimi, insanın tekâmülü ve bunu sağlamanın yolları üzerinde yoğunlaşmıştır. Abay'ın üzerinde durduğu konular insanların ahlaki duruşları, tercihleri, yönelişleri ve gelişimleri üzerinedir. Abay'daki insan eğitimi konusunu eğitim müesseseleriyle sınırlamak yerine genel olarak hayat boyu öğrenme ve gelişim kapsamında değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü Abay, eğitimi sadece okul ile sınırlı görmemiş, bilim ve ilim öğrenmeyi daha çok kişisel merakın uyandırılması ve hayat boyu süren bir olgu olarak ele almıştır. Abay'ın eğitim ve bilimle ilgili üzerinde durduğu önemli konular üşengeçlik (gayretsizlik), nadanlık (cahillik), şahsiyet meselesi, akletmek, yabancı dil öğrenmenin önemi, eğitime ve bilime önem verme, iyi ve doğru muhit olmadan kazanımları korumanın zorluğu, eskinin yanlış uygulamalarını terk etmenin gerekliliği üzerinedir.

Abay'da iyi insan olmak için sürekli kendini geliştirme ve öğrenme kavramı oldukça güçlüdür. Bunun da yolu ilim ve bilim öğrenmektir. Onun *Kara Sözlerinde* pek çok yerde ilim ve bilim birlikte kullanılmıştır. Bazen de aynı manada pekiştirme amacı ile kullanılmıştır. Abay'daki "ilim" sözü ile sadece beşeri ilimler değil aynı zamanda dinî ilimler de kastedilmiştir.

Abay'da toplumun yenileşmesi, kişilerin gelişimi ve geçmişten gelen zararlı unsurlardan kurtulma için önemli bir araç olarak görülen yeni eğitimin yaşayabilmesi için muhit kavramı ön plana çıkarılmıştır. O bireylerin ve toplumun yeni kazanımlarının ancak dış etkilere koruyan bir muhit içine yaşayabileceğini düşünmüştür. Bu muhit ve muhitteki bireylerin elde ettikleri kazanımların korunması için eski muhit ile aralarında belirli bir mesafe ve izolasyon olması gerektiği de Abay tarafından dile getirilmiştir.

Abay çağını anlamaya ve anlatmaya çalışan güçlü bir düşünürdür. Onun yaşadığı döneme dair verdiği mesajların bir kısmı günümüz için de geçerliliğini korumaktadır. Abay, insan terbiyesi, kâmil insan yetiştirme konusunda yoğun mesai harcamış ve evrensel olmayı başarmış bir aydındır. Günümüzde Abay'ın eserleri onun yaşadığı dönemi anlamak için bize önemli ipuçları vermektedir.

KAYNAKÇA

- ABAY, K. (2014). *Nasihatler (Kara Sözler)* (çev: Zafer Kibar). Ankara: Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği.
- AŞA, E. H. (1997). "İbrahim Abay Kunanbayev'in Edebi Çehresi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 27: 47-60.
- AVEZOV, M. (1996). "Abay Kunabayev (1845-1904)". (Kısaltarak aktaran: Dinara Düysebayeva). *Kardeş Kalemler*, 36: 3-10.
- AYAN, E. (2017). *Bir devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- BALABAN, R. (1938). *Fihre'nin Hitabeleri*. İzmir: Dereli Basımevi.
- DUISEBAYEVA, D. (2008). *Mehmet Akif Ersoy'un "Safahat" ve Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- HAKİM, M. (2020). "Meşhur Kazak Büyüğü, Şair ve Filozof Abay Kunanbayev". *Abay Kunanbay Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III* (ed. Yunus Emre Tansu). Gaziantep: İksad Yayınevi.
- KALKAN, İ. (2002). "Abay Kunanbayev". *DİA*. Ankara: TDV Yayınları, 26: 373-375.
- KARA, A. (2020). "Kazak Yazılı Edebiyatı'nın Kurucusu Abay Kunanbayev'in Hayatı ve Eserleri". *Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayev* (ed: Nergis Biray, Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, Soner Sağlam). Ankara: Bengü Yayınları.
- KARA, G. (2016). "Ermukhan Bekmakhanov'un Eserlerindeki Kazakistan Tarihinin Önemli Konuları", *Soyvet Tarihi Yazımı ve Kazakistan Tarih Yazımının Meseleleri* (ed. Abdülvahap Kara, Zeynep Yaman). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- NURĞALİYEV, R. N. (Bas Redaktor) vd. (1995). "Kunanbay". *Abay Ensiklopediya* (baş ed. Rımgali Nurğaliyev vd.). Almatı: Atamura.
- ROSS, D. (2020). *Tatar İmparatorluğu Kazan Tatarları ve Çarlık Rusya'sının Oluşumu* (çev: Kadri Mustafa Orağlı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- SOMUNCUOĞLU, B. T. (2006). *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.